

УДК 001.(477)Огієнко:821.111[Джойс].091
DOI: 10.32626/2309-7086.2019-16-2.70-75

Тетяна Мітроусова

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ІВАН ОГІЄНКО І ДЖЕЙМС ДЖОЙС: ДІАЛОГ ДВОХ КУЛЬТУР

У статті розглядається творчий доробок І. Огієнка, його вагомий внесок в українську науку. Вчений весь свій дослідницький інтерес поєднав з образом України, з ідеєю засвоєння рідної мови. Його репрезентація потенціалу української мови як мови наука, її своєрідності та буття в словесних творах, генерує не тільки почуття національної самоповаги, а й формує українську ідентичність.

Вірність національній ідеї, непростий життєвий і творчий шлях І. Огієнка дозволяє згадати і про справжнього сина своєї країни – ірландського письменника Джеймса Джойса, чиему новаторству забов'язані нові літературні школи й напрямки ХХ століття. Міфологізм Джойса поєднує славне минуле Ірландії, фідестичне ставлення до світу, на тлі багатьох персонажів і фабульних архетипних схем (до яких відносимо образи води й землі, дня і ночі, пори року і т.п.), міфологічних сюжетів, що накладаються й інтертекстуально перегукуються.

Ключові слова: Іван Огієнко, Джеймс Джойс, національна свідомість, мова, фольклор, віра, авторський міф.

Процеси духовного відродження будь-якої країни потребують звернення до її витоків, до культурних надбань нації. Однією з видатних постатей у цьому плані є Іван Огієнко (митрополит Іларіон) – український державний, громадський та культурний діяч, богослов і релігійний провідник, чия творча спадщина рясніє розмаїттям тематики. За останні десятиліття огієнкознавство поповнилося дослідженнями різних напрямків: мовознавчим (М. Тимошик, Л. Ляхощка, А. Марушкевич, С. Єрмоленко), бібліографічним (О. Завальнюк, З. Тіменик), літературознавчим (В. Мацько, Т. Воротняк), філософським, релігійнознавчим, освітянським, педагогічним.

Найболючіші проблеми розвитку українського народу в сучасній його історії були в центрі уваги І. Огієнка, адже, як писав він: «Любов до Матірнього Краю – Найперша це моя Любов: за нього радо я страждаю, за нього й смерть прийняти готов, Готов за рідний край вмирати, – Бо тут мене зродила мати!..» [3, с.75]. Все це відобразилося пізніше й в драматичних поемах «На чужині», «Воскресіння України», «За Україну» (у збірці «Вікові наші рани»), видані у Вінніпегу (1960 р.). Наведемо праці вченого, які сформувавши скарбницю української науки, серед них: «Історія української літературної мови» – глибокий екскурс в історію, де І. Огієнко, одним з перших, аналізує мову українських письменників, переконуючи, що саме художня мова відбиває зміни, що зазнає мова народу; «Вчимося рідної мови: Нариси про мову українську»; «Український стилістичний словник: Підручна книжка для вивчення української мови»; книга «Наука про рідномовні обов'язки», де вчений сформував концептуальні підходи до вивчення і навчання української мови; ґрунтовне дослідження І. Огієнка в галузі мовознавства – «Повстання азбуки й літературної мови в слов'ян» – вміщує історію зародження і поширення глаголиці, історію алфавіту давніх народів, перекази про появу слов'янського письма і літературної мови, глумачення старослов'янської термінології; праці, присвячені проблемам української освіти й культури.

Наукове опрацювання церковних джерел, переклади богослужбових книг рідною мовою, вивчення біблійних мов, врахування змін в українсько-

му мовознавстві – в правописі, в лексиці, семантиці спричинили до біблійно-перекладацького проекту (який розтягнувся на десятиліття). Його переклад Біблії українською мовою Британське біблійне товариство визнало одним із кращих у світовій історії. Як для ревного християнина переклад І. Огієнка передусім є науковим, для кращого розуміння реципієнтом тексту запропоновано кілька сотень приміток, посилань, тлумачень, що набиралися іншим шрифтом, наголоси. Такий переклад демонструє мовотвірну винятковість, можливість бути на рівні високого поетизму Біблії.

Особливу увагу слід звернути на його фундаментальну працю «Дохристиянські вірування українського народу: історична релігійна монографія», яка складається з тринадцяти розділів, в якій автор характеризує всі сторони духовного життя давнього селянина, відображені в уявленнях про світ, віруваннях, календарних і родинних святах. Вчений показує ті перехідні етапи, процеси, які переживала віра й духовність українців з давнини до сучасності, рухаючись від язичництва до християнства. Як зазначав І. Огієнко, християнізація зумовила зміни у ментальності українців, а християнство як релігія розширила загальнокультурні обрії для українського народу. Але ж згодом територіальна, політична, соціальна розподіленість позначилась на духовній єдності українців, виявив відсутність сталого уявлення про національну ідентичність. В цьому зв'язку релігія, як джерело позачасових ціннісних орієнтирів спільноти, набуває особливого значення.

Акцентуючи на унікальності українських звичаїв і вірувань, І. Огієнко був переконаний, що українська міфологія – невід'ємний елемент української спадщини, основа самобутності, що активно використовується у творенні авторських міфів. Він писав: «Зводити християнські вірування до самого тільки фольклору, календаря, медицини, до самої етнографії, як це в нас часто робили й роблять ніяк не можна, бо реальні факти говорять про зовсім інше: дохристиянські вірування були й позосталися, як істотні вірування» [2].

Особливу увагу І. Огієнко приділяє дослідженню ритуалу та обряду в процесі становлення вірувальних установок. На його думку, вони є способами зміни і контролю релігійної свідомості. Культова діяльність спрямована не на зміни зовнішнього світу, а на формування внутрішнього світу людини.

Будь-які форми віри в надприродне, незалежно від того, чи пов'язана віра з культовою практикою (обряд, літургія) чи іншою діяльністю (переклад Св. Писання, роздуми про світ, Бога), поєднує саме віра в надприродне. Всі прояви віри в надприродне можна назвати фідеїстичним ставленням до світу, чи фідеїзмом (від лат. *fides* – віра).

Міф – це певний фідеїстичний зміст, що мотивує ритуал, який, відповідно, виступає як форма. Трактуючи знак в сакральному тексті постає як іраціональне і суб'єктивно-пристрасне відношення до слова. Це споріднене релігійне сприйняття священного слова і художнє відношення до мовлення, тобто сближує магичну функцію мови з його естетичною функцією. Поетична функція мовлення полягає в тому, щоб викликати в слухача естетичне переживання (Р. Якобсон).

Естетичний прояв мови пов'язаний не зі змістом повідомлення (не з тим, про що говориться), а з формою повідомлення (з тим, як говориться), тобто естетичні відчуття викладаються самою звуковою, словесною тканиною мовлення. «Фіннеганів Помин» Дж. Джойса неможливо читати через незрозумілу мову, у кожній фразі – слова, яких в англійській мові немає, але й немає їх і в інших мовах, адже Джойс створив їх самий. Автор формує з них мультимовні гібриди. Написання слова спотворюється таким чином, щоб його звучання нагадало певне англійське слово чи зворот, при цьому значення стає збагаченим. Певне уяв-

лення про мовну гру (напротязі понад 600 сторінок) можна отримати звернув увагу на саму назву роману «Finnegan's wake» при перекладі «Фіннеганів Помин», але пропустивши апостроф маємо «Finnegans wake» (Фіннегани просинаються), що повинно вказувати на міф про бога, який помирає й воскресає. До того ж слово 'Finnegan' співзвучно словосполученню 'Finn again' (знову Фінн або Фінн воскрес), а також 'fin negans' (фран. 'кінець' та лат. 'той, що заперечує'), у Фінна саме ім'я походить від ірландського слова 'fis' ('тасмничеведення'). Джойс наголошував, що твір потрібно слухати, начитавши і записавши аудіорозділ. Саме така пристрасність сприйняття священного тексту, літургійних формул у психології віруючого. Фідеєстичне слово і поетичну мову зближує ще одна риса, пов'язана з їх впливом на адресата: вони зачаровують ритмом, звуковими і смисловими перегуками, дивним й одночасно точним підбором слів, метафоричністю (щой демонструють і художній стиль, і проповіді І. Огієнка та мова романів Дж. Джойса).

Ритуал був головним втіленням культу вищої сили, її шанування, жертвоприношення. Основні теми прадавніх ритуалів – створення космосу з хаосу, природній коловорот життя і смерті, дня і ночі, літа і зими, божеств, які помирають і воскресають (у єгиптян – Осіріс, у шумерів – Тамуз (Ду-музи) – охоронець небесних воріт). Сенс ритуалу – саме в повторі, у «Фіннеганові Помині» «A collideorscape» [4, с.143] (бачення увісні всесвітньої історії). З вірою відтворювалося те, що відбувалося при створенні світу, при народженні, житті, смерті і воскресінні божества. Обов'язковим моментом ритуалу було жертвоприношення. Психологічною основою цього переносу було уподібнення, яке в міфологічній свідомості є отождненням.

Одна з фундаментальних особливостей міфопоетичної свідомості – в отожднення (чи нерозрізненні) імені та речі. Ім'я уявлялося загадковою сутністю; знати ім'я означало мати владу над тим, що є названим, а отже згубленим. Саме звучання чи запис імені може бути магичним актом – як прохання до Бога дозволити, допомогти, благословити: «В ім'я Отця і Сина і Святого Духа. Амінь». У «Фіннегановому Помині» – це варіації численних «Амінів», якими завершуються уривки в романі. Тут можна побачити і фонетичний еквівалент латинського завершення молитви: «per iunctum Dominum nostrum Jesum Christum Filium Tuum» [4, с.613], і уривок, що підсумовує сказане, завершується іншою перманентною у тексті фразою латиною «Fuit Fiat» («як було, нехай буде»). У ведійській міфології «встановлення імен» є або рівноцінним акту творіння, або табу. У «Фіннегановому Помині» ніхто не знає справжнього імені головного героя, це завжди варіації виразу «Here Comes Everybody» (в перекладі «сюди приходять кожний»): «Pity poor Haveth Childers Everywhere» [4, с.535], тобто 'універсальна людина'; «Heave, coves emptybloddy» [4, с.324]; «Howe cools Eavybrolly» [4, с.315]. Герой тут і Фінн МакКулл, Зевс, Ной, Тристан, і Адам, він подрібнюється на багатьох героїв і зі своїми рідними знаходиться в інцестуальних стосунках. Такий процес розподілу образу простежується ще у В. Шекспіра та представників романтизму. М. Квінтеллі-Нірі стверджує, що «коли герой змінює форму, він або є несприятливим до фізичних ушкоджень, захищаючи себе від ворога ззовні, або до психологічної шкоди, що може прийти зсередини. Таким чином, метаморфоза передбачає і захист, і самообман» [5, с.62]. У перетворенні постає принцип гомології, відтак, у прадавній картині світу все наявне в усьому. До речі, у містичних вченнях раннього середньовіччя, ім'я Адам розумілося як символ всього людства: таким значущим здалося те, що букви його імені відповідали чотирьом сторонам світу (на грецькій мові Anatole – схід, Dysis – захід, Arktos – північ, Mesembria – південь). Вражає анаграматичність вербального плину, при встановленні імен або сутності речей у «Помині».

Видатний лінгвіст Ф. де Соссюр, вивчаючи анаграми (анаграма – «від грец. *anagrammatismos* – перестановка букв», повторення звуків і складів певного слова в тексті), в молитвах і гімнах на санскриті, давньогрецькій, латинській мові, припустив, що вони є міфопоетичномотивованими. В них – релігійне уявлення, відповідно до якого звернення до Бога, молитва, гімн не досягають мети, якщо в їх текст не включені склади імені Бога. Здагодки Соссюра про анаграматичну структуру міфопоетичних текстів і магічну функцію анаграм пізніше підтвердила низка науковців при дослідженні стародавніх текстів (О.М. Фрейденберг, В.Н. Топоров, Т.Я. Слізаренкова та ін.). В давніх релігійних текстах анаграма імені Бога створювала багаторазовий, прихований впрор сакрального імені. Все ж остання тайна Слова Божого і таємниці Ісуса Христа, розкриті ще євангелістом Іоаном: «Ім'я йому: Слово Божже». «На початку було Слово, і Слово було в Бога, і Слово було Бог». Чотири канонічних Євангелія – це оповідь прибічників Христа про земні життя і смерть Вчителя, ось і Джойсів «Помирн» складається з чотирьох розділів.

Знаний факт – Одкровення Бога, почате у Старому Заповіті, завершується в Новому. Воно має багаторівневий характер, що нагадує «оповідання в оповіданні», при цьому з багатьма смыслами, меж між «оповіданнями» не існує. Кожен «герой спілкування» постає в декількох образах. Бог – це не тільки Бог-Отець, але й Бог-Син, Бог-Дух Святий. У «Помирні» міфологія Батька – продовження роману «Улісс»; джерела цієї теми формують у Джойса християнське тринітарське богослів'я та життєві мотиви. Мотиви віри у Джойса взаємонакладаються, переплітаються з мотивами богохульства, адже (в минулому для вихованця іезуїтської школи, ким був колись Джойс) релігія не виявилася тією сферою, що мала б відповідати духовним потребам людини. Церква більше не очищувала душі, її повністю поглинув існуючий негативний соціальний устрій.

Ще в романі «Портрет митця замолоду» зображено раннє «знайомство» Джойса із національним лідером Парнеллом, чию політичну кар'єру було зруйновано католицькою церквою, це й допомагає пояснити невдоволення Стивена (а насправді Джойса) історією. Ображений минулим, Стивен звертається до гіпотетичної милості мови. У героя достатньо причин не довіряти англійській мові, думки про яку викликає навіть розмова із британським священником: «Мова, якою ми говоримо, це насамперед його мова, а вже потім моя. Як по-різному звучать слова – «дім», «Христос», «ель», «пан» – в його вустах і в моїх! Я не можу промовити чи написати ці слова, не схвилювавши душу. Його мова, така знайома і така чужа, для мене завжди буде чимось набутиим. Не я створив, не я приймав її слова. Мій голос не довіряє їм. Моя душа стогне під тінню його мови» [1, с.194]. Для нього мова, нація, релігія – три заражених джерела ірландської самобутності – розставлені тенета, які не дозволяють душі злетіти. Всі твори Дж. Джойса присвячено Ірландії, незважаючи на те, що більшу частину життя письменник провів за її межами, у вигнанні. Цікавим виявляється той факт, що батьківщина відповіла Джойсу незнанням його спадщини, коли в «*Irish Times*» заявив про публікацію «Помирну», підписавши: «автором був Шон О'Кейсі!».

«Фіннеганів Помирн» – універсальний міф, в якому всі культури, мови є значущими. У романі, як і в сновидіннях, ми позбавлені від обмежень просторово-часового світу. Тут сновидіння презентує світ неймовірної гнучкості. Історія родини Ірвікерів не у лінійному сюжеті, а в «сімейних сюжетах», розкиданих між сценками, байками, історіями, діалогами, піснями та ін.; вони одночасно – версії одна одної, а разом – варіанти сімейного конфлікту. Жодна оповідна лінія не триває довго в «Помирні», а наздоганяється, оминається, розгалужується, розчи-

няється; розгортання руху вперед обумовлено вільною течією потоку оповіді. Тут особлива логіка – асоціативно-образна, яка не розрізняє частини і цілого, ім'я і річ, простір і час, минуле і теперішнє. Джойсів герой має дружину Анну Лівію Пльорабель (ALP), трьох дітей – Ісабель (Іссі чи Іззі), синів-двійнят, Шон і Шем – втілюють ідею ворогуючих протилежностей – невгамовний демон та архангел-охоронець, Каїн і Авель та ін. Ім'я річки і жінки, Анна Лівія, походить від «Анна Ліффі», таким ім'ям, зміненим варіантом ірландських слів «річка життя», називали інколи Ліффі у верхній течії. Письменник поєднав назви сотен річок всього світу, вмонтувавши їх у різні слова. Анна Лівія оспівується, адже для міфолого-релігійної сфери первісного світу був загальний культ Богині-Матері. Міфологічна свідомість поєднує мовлення та річку (потік води). Зв'язок мовлення з річкою являє собою прадавній архетиповий образ: річка – це божество, що символізує найвищий суд, у «Помині» продемонстровано 'river-speech' [4, с.202]. Другорядні персонажі: четверо старих; Джо – робітник НСЕ, старий двійник протагоніста; Кейт – стара служниця, проекція ALP в старості; 12 відвідувачів трактиру. Тут і чотири жадібних, лихих старих, які з'являються час від часу на сторінках роману; вони одночасно – чотири євангелісти, чотири автори давньоірландської хроніки, чотири пори року і т.д. Незрозумілий «злочин», безкінечно розслідуваний, нібито скоєний Ірвікером у Фенікс-парку – причина страждань героя та розслідування в романі.

Отже, різноаспектний науковий доробок, вишуканість літературної мови, мовотворчість І. Огієнка, так само, як і творчі здобутки Дж. Джойса упродовж тривалого часу залишаються одним із найбільш цікавих і привабливих феноменів для науковців різних шкіл і напрямів, відкриваючи нові обрії для досліджень.

Список використаних джерел:

1. Джойс Д. Портрет митця замолоду / пер. з англ. Мар'яни Прокопович. Львів : ВНТЛ-Класика, 2005. 272 с.
2. Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу : Іст.-реліг. моногр. 2-е вид. К. : АТ «Обереги», 1994. 424 с. URL: http://https://risu.org.ua/php_uploads/files/articles/ArticleFiles_50869_mytrllarion_Doxrystyjanski-viruvannia.pdf.
3. Митрополит Іларіон. Твори. Том четвертий. Наш бій за державність. Друга частина. Вінніпег, 1966. 144 с.
4. Joyce J. Finnegans Wake. Penguin Classics, 1999. 672 p.
5. Quintelli-Neary Marguerity. Folklore and the Fantastic in Twelve Modern Irish Novels. Westport, CT : Greenwood Press, 1997. 170 p.

The article reveals artistic explorations of Ivan Ohiienko, his considerable contribution to the Ukrainian science. The scholar all his interest united with the image of Ukraine, with the idea of native language mastering. His representation of the potential of the Ukrainian language as a science language, its peculiarity and existence in literary works generates not only the sense of national selfrespect, but forms Ukrainian identity.

Allegiance to national idea, complex living and artistic path of Ivan Ohiienko allows to recall a real patriot of his country – an Irish writer James Joyce, whose innovations new literary schools and guidelines in the XX century are indebted to. The mythology of Joyce combines the glorious past of Ireland, fideistic treatment of the world, amid numerous characters and modifications of traditional primal symbols (water and earth, day and night, etc.), mythological plots, that overlap and call up, beside many various doctrines, scientific theories. Nevertheless, Joyce's mythology should be understood as a constituent of his philosophic system. His mythologization is targeted at permanent and eternal fundamentals of thinking, at initial, archetype

constants of human and natural existence – love, death, road, home, etc., that is concordant with the mythology of the XX century; the arrangement of works as open texts gives grounds for many principles of interpretation, representing the material within the bounds of very personal and ironic mythology.

Key words: Ivan Ohienko, James Joyce, national consciousness, language, folklore, faith, author's myth.

Отримано: 12.10.2019 р.

УДК 811.161.2'367.4:821.161.201/7].08

DOI: 10.32626/2309-7086.2019-16-2.75-81

Оксана Мозолюк

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ ПРЯМОГО ЧАСУ В ІСТОРИЧНІЙ ДРАМІ «РОЗП'ЯТИЙ МАЗЕПА» ІВАНА ОГІЄНКА

У статті характеризовані словосполучення з семантикою прямого часу на матеріалі історичної драми «Розп'ятий Мазепа» Івана Огієнка. Об'єктом дослідження стали прийменникові й безприйменникові словосполучення зі значенням часу, повністю й не повністю заповненого дією, а також без указівки чи з указівкою на її обмеженість.

Ключові слова: темпоральні словосполучення, прямий час, неповторюваний час, точний час, прийменникові словосполучення, безприйменникові словосполучення, історична драма.

*Завжди терновий вінець
буде кращим, ніж царська корона,
завжди величніша путь
на Голгофу, ніж хід тріумфальний;
так з передвіку було
і так воно буде довіку,
поки житимуть люди
і поки ростимуть терни.*

Леся Українка [7, с.125].

Жертовність Івана Огієнка сповнена любов'ю до всього: насамперед до Бога, Церкви, України, людей, а також громадської, творчої, духовної, наукової праці через Слово – сильне, глибоке, багатогранне й проникливе, наповнене ніжністю й трагічністю, теплом і холодом життєвих подій, щире і справжнє, правдиве й таке важливе для кожного свідомого українця, для кожного з нас – його нащадків теперішнього і наступного століть.

Незважаючи на важкі випробування долі, він залишився тією Людиною, котра гідно пройшла свій шлях через терни до зірок і зберегла «любов і пошану до ближнього, здатність співпереживати і готовність допомогти» [9, с.14].

Огієнкова художня спадщина – це унікальне творіння, правда життя, одкровення душевного звіту. Вона зачата «густим словом», народжена в муках, виплекана величезною любов'ю до українського слова, українського народу, рідної Вітчизни й занесена «до стільників бездонного вулика мудрості [3, с.5]. А отже, є «золотим медом віку» [3, с.5].